

РОЗДІЛ 5 ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

УДК 349.3

ГЕНДЕРНИЙ КОМПОНЕНТ У СФЕРІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ GENDER COMPONENT IN THE SPHERE OF SOCIAL PROTECTION

Луценко О.Є.,
*кандидат юридичних наук,
асистент кафедри трудового права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

У статті досліджуються питання впливу гендерного аспекту на отримання допомог у зв'язку з вагітністю та пологами, а також пенсійне забезпечення жінок. На підставі проведеного дослідження автор зробив висновок, що наявні значні відмінності в розмірі страхових внесків, які сплачують жінки і чоловіки протягом свого трудового життя. Диференціація пенсійного віку призводить до нераціонального використання значної частини кваліфікованої робочої сили та підвищеного навантаження на систему пенсійного забезпечення внаслідок старіння населення.

Ключові слова: гендерна рівність, допомога по вагітності та пологах, єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, пенсійний вік, страховий стаж, пенсійна реформа.

В статье исследуются вопросы влияния гендерного аспекта на получение пособий по беременности и родам, а также пенсионное обеспечение женщин. На основании проведенного исследования автор пришел к выводу, что существуют значительные различия в размере страховых взносов, которые платят женщины и мужчины в течение своей трудовой жизни. Дифференциация пенсионного возраста приводит к нерациональному использованию большого числа квалифицированной рабочей силы и повышенной нагрузке на систему пенсионного обеспечения в результате старения населения.

Ключевые слова: гендерное равенство, пособие по беременности и родам, единый взнос на общеобязательное государственное социальное страхование, пенсионный возраст, страховой стаж, пенсионная реформа

The article examines the issues of the impact of the gender perspective on receiving pregnancy and maternity benefits, as well as the provision of women's pensions. Based on the study, the author concludes that there are significant differences in the amount of insurance premiums paid by women and men during their working lives. The differentiation of retirement age leads to the irrational use of a large part of skilled labor and an increased burden on the pension system due to the aging population.

Key words: gender equality, pregnancy and childbirth assistance, single contribution to compulsory state social insurance, retirement age, insurance period, pension reform.

Постановка проблеми. Жінки досить успішно конкурують із чоловіками завдяки більшій соціально-психологічній адаптованості та вищому рівню соціального інтелекту, типовим для представниць жіночої статі [1, с. 5]. Українські жінки вже сьогодні становлять більшу частину зайнятих у сфері виробництва товарів і надання послуг, досягають успіхів у підприємницькій діяльності, активно засновують і очолюють підприємства малого та середнього бізнесу. Жінками створюється 45% національного доходу [2, с. 33]. Однак за однакового трудового внеску жінки отримують дохід менший, ніж чоловіки. Основним чинником гендерного розриву в рівні оплати праці в Україні є «вертикальна» гендерна сегрегація. Незважаючи на високу професійну й освітню підготовку, жінки обіймають здебільшого нижчі посади, які потребують нижчої кваліфікації, мають обмежені можливості професійного зростання, отже, меншу заробітну плату. Розроблення державної гендерної політики, що має на меті сприяння економічній активності населення, потребує впровадження комплексного підходу до оцінювання гендерних відмінностей у сфері заробітної плати.

Під час планування конкретних заходів необхідно враховувати не лише галузеві, професійні або освітньо-кваліфікаційні особливості гендерного розриву, а й наявність відмінностей залежно від типу населеного пункту та в регіональному аспекті [3, с. 53].

Стан дослідження. Ідеї гендерної рівності досить детально досліджені, зокрема в працях І.П. Андрусяк, Ю.В. Івченко, І.А. Ветухової, О.М. Рудневої, О.В. Петришина, В.Я. Тація, Ю.М. Тодики, М.В. Цвіка й ін. Проте, враховуючи постійні зміни в суспільстві, гендерні аспекти потребують постійного вивчення, адже гендерні питання на рівні соціального забезпечення малодосліджені.

Метою статті є вивчення гендерного компоненту в регулюванні відносин соціального забезпечення, зокрема впливу гендерного аспекту на отримання допомог та пенсійне забезпечення жінок.

Виклад основного матеріалу. Ще 1916 р. О.М. Колонтай констатувала відсутність вирішення питання щодо надання допомоги жінкам-матерям і всіляко засуджувала політику різних держав з цього питання [4, с. 32]. Уже в ті часи вона закликала вирішувати проблему допомоги зuboжilим матерям шля-

хом створення державної структури, яка опікувалася б усіма дітьми в державі.

В Японії працівники саме з появою в сім'ї дітей можуть розраховувати на деякі пільги і підвищення заробітної плати, тоді як у вітчизняному законодавстві бракує навіть дефініції поняття «материнство» та «батьківство» [5, с. 16].

В Україні рівень трудової активності жінок нижче, ніж у чоловіків, оскільки вони роблять перерву в трудовій діяльності для створення сім'ї. Проте сума допомоги у зв'язку з вагітністю та пологами не входить до загального місячного (річного) оподатковуваного доходу платника податків, а отже, податок на доходи фізичних осіб із неї не утримується. Усе тому, що згідно з пп. 165.1.1 Податкового кодексу України (далі – ПКУ) [6], до складу загального місячного (річного) оподатковуваного доходу платника податку не включається сума державної та соціальної матеріальної допомоги, державної допомоги у вигляді адресних виплат і надання соціальних та реабілітаційних послуг відповідно до закону, житлових й інших субсидій або дотацій, компенсацій (зокрема, грошові компенсації інвалідам, на дітей-інвалідів під час реалізації індивідуальних програм реабілітації інвалідів, суми допомоги по вагітності та пологах), винагород і страхових виплат, які отримує платник податку з бюджетів та фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування.

Платниками єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування (далі – ЄСВ) є підприємства, установи, організації, фізичні особи, які використовують найману працю й виплачують допомогу у зв'язку з вагітністю та пологами (абз. 7 п. 1 ч. 1 ст. 4 Закону України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» від 8 липня 2010 р. № 2464–VI [7]).

ЄСВ для платників, зазначених у ст. 4 Закону України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» [7], установлюється в розмірі 22% до визначеної ст. 7 цього Закону бази нарахування ЄСВ – на суму допомоги у зв'язку з вагітністю та пологами. Якщо база нарахування ЄСВ не перевищує розміру мінімальної зарплати, установленої законом на місяць, за який отримано дохід, ЄСВ розраховують як добуток розміру мінімальної зарплати, установленої законом на місяць, за який отримано дохід, і ставки ЄСВ (ч. 5 ст. 8 Закону України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» [7]).

ЄСВ нараховують окремо за кожен місяць відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами (пп. 1 п. 3 р. IV Інструкції про порядок нарахування і сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, затвердженої наказом Мінфіну від 20 квітня 2015 р. № 449 [8]), тобто визначають:

– середньоденний розмір допомоги у зв'язку з вагітністю та пологами шляхом ділення нарахованої суми такої допомоги на кількість днів, за які вона нарахована;

– суму допомоги у зв'язку з вагітністю та пологами, що припадає на кожен місяць окремо, шляхом множення середньоденного розміру такої допомоги на кількість календарних днів кожного місяця, за які вона нарахована;

– суму ЄСВ для роботодавця шляхом множення розрахованої суми допомоги у зв'язку з вагітністю та пологами за кожен місяць окремо на розмір ЄСВ, установлений Законом про ЄСВ для зазначеної категорії платників.

Сплата ЄСВ за осіб, які перебувають у відпустці у зв'язку з вагітністю та пологами й отримують належну допомогу, здійснюється з усієї суми нарахованої допомоги в місяці, коли здійснено нарахування.

Унаслідок пенсійної реформи до страхового стажу під час визначення права на пенсію з 1 січня 2018 р. зараховуватимуть періоди перебування у відпустці: у зв'язку з вагітністю та пологами – з 1 січня 2004 р. по 30 червня 2013 р., для догляду за дитиною до досягнення нею шестирічного віку – з 1 січня 2004 р. до часу запровадження сплати страхових внесків (єдиного внеску) за жінок, які перебувають у відпустці для догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку. Ці періоди враховуватимуть під час визначення страхового стажу, який надасть право на призначення пенсії незалежно від сплати страхових внесків (єдиного внеску) за цей час.

Підстава – п. 3–1 р. XV «Прикінцеві положення» Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 9 липня 2003 р. № 1058–IV (далі – Закон № 1058) [9], зі змінами, внесеними Законом від 3 жовтня 2017 р. № 2148–VIII (далі – Закон № 2148) [10].

Постають запитання: 1) до якої дати зарахують до стажу відпустку для догляду за дитиною до 6-ти років? 2) як розуміти конструкцію «час запровадження сплати страхових внесків (єдиного внеску) за жінок, які перебувають у відпустці для догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку» – це факт, що вже відбувся чи ще станеться?

З 1 січня 2004 р. відповідно до ст. 24 Закону № 1058 до страхового стажу зараховуються тільки ті періоди, протягом яких особа підлягала загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню та за які щомісяця сплачувалися страхові внески, не менші мінімального внеску. Це припинило відлік страхового стажу для жінок, які перебували у відпустках у зв'язку з вагітністю та пологами, а також для догляду за дитиною із 3-х до 6-ти років, навіть якщо жінка працювала офіційно. Адже за ст. 11 Закону № 1058 вони не підлягали загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню.

Для жінок у відпустці у зв'язку з вагітністю та пологами справедливість відновив Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо призначення та індексації пенсії» від 14 травня 2013 р. № 231–VII [11]. За цим Законом із 1 липня 2013 р. жінки, що перебувають у відпустках у зв'язку з вагітністю та пологами, підлягають

загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню, а періоди відпусток зараховують до страхового стажу.

Щоправда, законодавчо залишився неврегульованим період із 1 січня 2004 р. по 30 червня 2013 р. У руслі пенсійної реформи, за Законом № 2148, з 1 січня 2018 р. цей період зараховуватимуть до страхового стажу тільки під час визначення права на відповідний вид пенсійного забезпечення, хоча щодо нього в системі персоналізованого обліку відсутня інформація про сплату внесків.

Для обчислення страхового стажу жінок, набутого за період відпустки для догляду за дитиною із 3-х до 6-ти років, треба звертатися до норм, які діяли до 1 січня 2004 р. Підстава – ч. 4 ст. 24 Закону № 1058: періоди трудової діяльності та інші періоди, що враховувалися до стажу роботи для призначення пенсії до набрання чинності цим Законом, зараховуються до страхового стажу в порядку і на умовах, передбачених законодавством, що діяло раніше.

Відповідно до пункту «ж» ст. 56 Закону України «Про пенсійне забезпечення» від 5 листопада 1991 р. № 1788–ХІІ [12], до стажу роботи, який дає право на трудову пенсію, зараховують час догляду непрацюючої матері за малолітніми дітьми, але не довше ніж до досягнення кожною дитиною 3-річного віку. Підстави для зарахування – свідоцтво про народження дитини та трудова книжка, де відсутні записи про роботу в період догляду за дитиною до трьох років.

До 2004 р., якщо жінка була працевлаштована, період догляду за дитиною до трьох років, а також із 3-х до 6-ти років, хоча й без прямої норми, але фактично «потрапляв» до страхового стажу – за записами в трудовій книжці (точніше, через відсутність записів), адже: (а) трудова книжка – основний документ, що підтверджує стаж роботи; (б) до трудових книжок не вносять відомості про відпустку для догляду за дитиною; (в) трудова книжка містить лише записи про трудову діяльність.

З 1 січня 2004 р. до 1 січня 2005 р. це «віконце» причинилося: з 1 січня 2005 р. жінки, які доглядають за дитиною до 3-х років, підлягають загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню (ст. 11 Закону № 1058), а в системі персоналізованого обліку із цієї дати й донині зафіксована сплата страхових внесків (єдиного внеску). Цю норму законодавчо закріплено в абз. 2 п. 1 ро. XV «Прикінцеві положення» Закону № 1058, де передбачено, що

з 1 січня 2005 р. страхувальники сплачують страхові внески за осіб, які відповідно до законів отримують допомогу для догляду за дитиною до досягнення нею трьох років.

Після ухвалення змін за Законом № 2148 час перебування у відпустці для догляду за дитиною до 6-ти років протягом 1 січня 2004 р. – 31 грудня 2004 р. зараховуватимуть до страхового стажу незалежно від сплати страхових внесків (єдиного внеску). Норма набрала чинності 1 січня 2018 р. і тільки для визначення права на відповідний вид пенсійного забезпечення.

Жінка має надати органам Пенсійного фонду України (далі – ПФУ) документи, які підтверджують перебування у відпустці для догляду за дитиною із 3-х до 6-ти років, за 2004 р., оскільки саме ці відомості відсутні в системі персоналізованого обліку.

Проте на розмір пенсії жінок ці новації не вплинули, оскільки періоди перебування у відпустці: (а) у зв'язку з вагітністю та пологами – з 1 січня 2004 р. по 30 червня 2013 р.; (б) для догляду за дитиною із 3-х до 6-ти років – з 1 січня 2004 р. по 31 грудня 2004 р., під час визначення розміру пенсії ПФУ не враховує.

Висновки. Отже, жінки становлять більшість серед пенсіонерів країни, проте середній рівень їхнього пенсійного забезпечення нижчий, ніж у чоловіків. Гендерні відмінності в заробітній платі та неврахування багатьох періодів трудової діяльності жінок через перерву для створення сім'ї спричиняють значний розрив у пенсійному забезпеченні жінок. Такі гендерні відмінності призводять до того, що жінки переважають серед малозабезпеченого населення пенсійного віку [13, с. 167]. Тому необхідно виробити актуальну модель соціального захисту жінок, врахувавши гендерно-диференційований вплив відмінностей у тривалості страхового стажу, менших розмірах заробітної плати, а отже, меншому розмірі пенсійного забезпечення жінок.

Диференціація пенсійного віку призводить до нераціонального використання значної частини кваліфікованої робочої сили та підвищеного навантаження на систему пенсійного забезпечення внаслідок старіння населення. Значні відмінності наявні також у розмірі страхових внесків, які сплачують жінки і чоловіки протягом свого трудового життя. Середня заробітна плата жінок України перебуває на рівні 70% середньої заробітної плати чоловіків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Алексєєва А.В. Гендерні виміри безробіття: психологічна стаття як чинник професійної самореалізації. *Гендерна політика міст: історія і сучасність*. Вип. 2. Матеріали II міжнар. наук.-практ. конф. (Харк. нац. акад. міс. гос-ва, Харків, 23–24 травн. 2007 р.); наук. зб. Х.: Озон-Інвест, 2007. С. 5–11.
2. Гонюкова Л.В. Гендерна політика в Україні: проблеми та перспективи. *Гендерна політика міст: історія і сучасність*. Вип. 2. Матеріали II міжнар. наук.-практ. конф. (Харк. нац. акад. міс. гос-ва, Харків, 23–24 травн. 2007 р.); наук. зб. Х.: Озон-Інвест, 2007. С. 33–38.
3. Герасименко Г.В. Гендерні особливості заробітної плати населення залежно від типу населеного пункту. *Гендерна політика міст: історія і сучасність*: матер. міжнар. наук.-практ. конф. (Акад. міс. гос-ва, Харків, 18 грудня 2003 р.): наук. зб. Х.: Східно-регіон. центр гуманітарно-освітніх ініціатив, 2004. С. 53–54.
4. Коллонтай А.М. Общество и материнство. Государственное страхование материнства. Петроград: Жизнь и знание, 1916. 641 с.
5. Аксьонова Н.В. Ставлення до материнства як основа гендерного паритету в суспільстві. *Гендерна політика міст: історія і сучасність*: мат. Міжнар. наук.-практ. конф. (Акад. міс. гос-ва, Харків, 18 грудня 2003 р.): наук. зб. Х.: Східно-регіон. центр гуманітарно-освітніх ініціатив, 2004. С. 12–19.

6. Податковий кодекс України: Закон України від 2 грудня 2010 р. № 2755–VI. *Офіційний вісник України*. 2010. № 92. Т. 1. С. 9. Ст. 3248.
7. Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Закон України від 8 липня 2010 р. № 2464–VI. *Офіційний вісник України*. 2010. № 61. Ст. 2108.
8. Про затвердження Інструкції про порядок нарахування і сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування: наказ Міністерства України від 20 квітня 2015 р. № 449. *Офіційний вісник України*. 2015. № 40. Ст. 1245.
9. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 9 липня 2003 р. № 1058–IV. *Офіційний вісник України*. 2003. № 33. Ст. 1770.
10. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення пенсій: Закон України від 3 жовтня 2017 р. № 2148–VIII. *Офіційний вісник України*. 2017. № 82. Ст. 2503.
11. Про внесення змін до деяких законів України щодо призначення та індексації пенсії: Закон України від 14 травня 2013 р. № 231–VII. *Офіційний вісник України*. 2013. № 43. Ст. 1535.
12. Про пенсійне забезпечення: Закон України від 5 листопада 1991 р. № 1788–XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 3. Ст. 10.
13. Герасименко Г.В. Гендерні аспекти соціальної політики в Україні: моногр. Умань: СГД Сочінський, 2008. 252 с.